Ljiljana Rogač Mijatović[1]
Fakultet dramskih umetnosti, Beograd

316.72(497)
911.3:141.78
COBISS.SR-ID 271656460

OD „PROSTORNOG OBRTA" KA KULTURNOJ TOPOGRAFIJI ŽELEZNICE BALKANA[2]

Apstrakt

U tekstu se postupno obrazlaže značaj „prostornog obrta" (spatial turn) za teoretizaciju prostora/mesta i mapiranja, te sagledavanja ovih metateorijskih polazišta za tretman Balkana u društveno-humanističkim analizama, koje odmiču od dominantnih diskurzivnih dihotomnih obrazaca. Železnica se razmatra kao simbolički i stvarni indikator geopolitičkih zamršenosti Balkana u određenjima prostornih dimenzija njegovog identiteta, sećanja i nasleđa. Kroz prikaz različitih konceptualizacija fizičkih i imaginarnih prostora, postavlja se teorijsko-analitički okvir za mapiranje mesta, te simbolizacije i narativizacije železničkih predela, kao prilog kulturnoj topografiji železnice Balkana.

Ključne reči

prostorni obrt, prostor/mesto, kulturna topografija, železnica, Balkan

Uvod

Sadašnje doba biće iznad svega doba prostora.
Mi smo u dobu jednovremenog, naporednog,
bliskog i dalekog, susednog i raštrkanog.
(Foucault 1986: 22)

Globalizacija je na izvestan način najavila „kraj geografije" u smislu prevazilaženja prostornih distanci sveta. Industrijska revolucija donela je veliku

1 ljiljana.rogac.mijatovic@fdu.bg.ac.rs

2 Tekst je nastao u okviru rada na projektu „Identitet i sećanje: transkulturalni tekstovi dramskih umetnosti i medija (Srbija 1989–2014)" (projekat broj 178012) koji se realizuje na Fakultetu dramskih umetnosti u Beogradu uz podršku Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

kompresiju vremena i prostora, pa je u perspektivi modernosti prostor postao određen vremenu, kroz prizmu istoricizma i ideja o linearnim, temporalnim stupnjevima razvoja. Prostor je u toj perspektivi ostao opterećen bremenom vremena i istorije, diskursa koji su njega upisani i narativa koji su o njemu oblikovani.

Kao produžetak procesa modernizacije, globalizacija je nastavila da utiče na oblikovanje prostora, mesta i vremena, koja ni danas nisu sasvim nesporna podrška izražavanju identiteta. Takvom stanju posebno doprinose savremene migracije, promene granica i druge vrste teritorijalnih gibanja, te se može konstatovati da je na delu stalna rekonfiguracija prostora kao posledica globalnih transformacija. U kontekstu takvih društvenih promena širokog obuhvata, postavlja se pitanje koje epistemološke strategije i koja konceptualna rešenja i aparati su na raspolaganju kako bi se odgovorilo na izazove današnjice, imajući u vidu heterogenost istorijskih procesa u kojima su oni oblikovani. Stoga markiranje razlika među pojmovima postaje važno, kao i ukazivanje na rastakanje njihovih značenja usled delovanja globalizacije, odnosno „sabijanja vremena i prostora" u globalni virtuelni prostor. U savremenim globalnim političko-kulturnim previranjima, prostor se javlja kao dinamička sila u borbi za značenje, pripadnost i moć, a prostornost je postala nova determinanta odnosa kulture, kulturnog pamćenja, nasleđa i teritorije, kao i procesa transformisanja društvenih identiteta.

Cilj ovog rada je da, prateći dosadašnje diskusije o prostoru, razmatranjem različitih konceptualizacija fizičkih i imaginarnih prostora, odnosa prostora i mesta, sumira promene u poimanju prostora, te postavi teorijsko-analitički okvir koji prevazilazi disciplinarne granice humanistike, odnosno studija kulture, razvijajući nova analitička sredstva. Proširujući obuhvat analize i zalazeći u vizure kulturne, humanističke i političke geografije, odnosno materijalne, sociološke i etnografske i tekstualne analize, ovaj rad se pozicionira kroz multiperspektivni društveno-humanistički pristup. Time se nagoveštava složena interpretacija prostora i odnosa prostor–vreme–sećanje, kroz prizmu železnice (mesta i putovanja) kao specifičnog čitanja i određenja Balkana. Stoga se u radu razvija aparatura za mapiranje tačaka kontakta među teorijskim određenjima prostora, u cilju sagledavanja i razumevanja prostornih dimenzija balkanskog identiteta, sećanja i nasleđa. Proširivanjem analitičkog i interpretativnog polja utvrđuje se teren za iscrtavanje konceptualne mape, koja objedinjuje fizičke i imaginarne prostore te simbolizacije i narativizacije predela železnice Balkana.

Od prostora do mesta i nazad: „prostorni obrt" u društveno-humanističkoj perspektivi

Geografija je važna [...] *jer*
ono gde *se stvari dešavaju je ključno*
za saznanje kako *i* zašto *se dešavaju.*
(Warf & Arias 2009: 2)

Kao deo kontinuiranih procesa društvenog rekonstruisanja, u sukcesiji modernosti, modernizacije i modernizma na delu je bila stalno promenljiva „kultura vremena i prostora". Modernost je svoje uporište nalazila u istoriji i vremenu, „rođena pod zvezdama ubrzanja i osvajanja teritorija" (Bauman 2000: 112), kao specifični osećaj savremenosti i bivanja-u-svetu (Berman 1982). U tom duhu prostor je tretiran kao područje pasivnog, fiksiranog i nepokretnog, koje dobija svoje značenje i dijalektičnost kroz temporalnu logiku.

Postavljanje geografske nad istorijskom perspektivom, najavilo je osamdesetih godina dvadesetog veka krupnije promene u perspektivi teorijske konceptualizacije i odnosa prostora i vremena, a na tragu ideje da „posledice od nas krije prostor, a ne vreme" (Berger, 1974: 70). Globalizacijski i postmoderni period postavio je usmerenje na pitanja i imaginarne i realne geografije, preispitujući koncepte modernizacije i progresa – osporavajući stanovišta o prirodnim i nepromenljivim odnosima ljudi i prostora, i direktno se okrećući pitanjima identiteta sa prostorom u središtu pažnje (Đorđević 2009: 395). Iz različitih perspektiva, prostor se sagledava kao društveni konstrukt relevantan za razumevanje proizvodnje kulturnih fenomena. Ova transformacija se izražava delom kroz semantičke pojmove, odnosno kroz bukvalnu i metaforičku upotrebu i određenja „prostora", „mesta" i „mapiranja" kako bi se naglasila geografska dimenzija kao ključni aspekt proizvodnje kulture. U širem smislu nova prostorna paradigma iznova određuje sam pojam i značenje prostornosti kako bi ponudila perspektivu u kojoj se prostor postavlja u središte interdisciplinarnih istraživanja društvenih odnosa, i kojom se ukazuje na neophodnost razumevanja odnosa uzajamnosti vremena i prostora.

Prostor i mesto

Kao posledica modernosti, odnos prostora i mesta postavljen je u perspektivi društvenih teorija kao odnos odsustva i prisustva. U toj vizuri, mesto nastaje oživljavanjem prostora, njegovim simboličkim i narativnim konkretizacijama. Tumačenja razlika prostora i mesta naročito su relevantna u kontekstu globalizacije i „vremensko-prostorne kompresije" (Harvey 1990), geografskog širenja društvenih odnosa koje Gidens označava kao vremensko-prostorno razdvajanje (Gidens 1998). Globalna mobilnost i globalni prostor, potpomognuti novim tehnologijama (virtuelnim prostorima) otvaraju i nove izazove za sagledavanje uloge prostora u doživljaju stvarnosti i kreiranju uslova pod kojima se formiraju identiteti. U tom smislu je na odnos mesta i prostora moguće referisati kao na razlikovanje analognog od digitalnog sveta.

Na tragu humanističke fenomenološke orijentacije, sedamdesetih godina dvadesetog veka, kao odgovor na pozitivizam, pojam mesta postaje ključan za razumevanje prostora, i to pre svega u smislu odnosa između subjekta i prostora kroz doživljaj. Dok prostor „obuhvata zapreminsku pozadinu u kojoj se pozicioniraju stvari, uključujući i ljude, mesto je neposredno okruženje tela – arena akcije koja je u isto vreme fizička i istorijska, društvena i kulturna" (Casey 2001: 685). Prostor postaje mesto kroz doživljaj, kroz iskustvo. Mesto je viđeno kao jedinstvo lokacije (apsolutna tačka u prostoru, merljive koordinate spram drugih lokacija), lokaliteta (materijalno okruženje za društvene odnose – izlged mesta) i značenja (osećaja i emocija koje mesto evocira) (Cresswell 2009). Mesto, dakle, nije samo fizički prostor / prostorni pojam, mesto na mapi, već je ono i imaginarni prostor / mentalna kategorija, referentni okvir u izgradnji identiteta. Višeznačnost pojma mesta se očituje i kroz kulturne reference: konkretni geografski prostori (granice), identitetski markeri i mesta sećanja (Gerva & Rose 2010: 6). Načini na koje prostor prerasta u mesto, odnosno na koji biva ispunjen značenjem od centralne je važnosti za analizu koja težište stavlja na subjektivnost i interpretaciju.

Razlikovanje prostora i mesta moguće je i kroz razumevanje pojma predela / pejzaža (*landscape*). Predeo je i kontekst za mesta i atribut mesta. Predeo može biti veliki, može da sadrži čitav region i okupi veliki skup mesta, ali on nikada neće postati prostor, jer je prostor pojam drugog reda. Kroz primarnu karakteristiku predela, kroz horizont, raspoznaje se unutrašnja razlika između mesta i prostora. Kretanje iz mesta u mesto čini jedan predeo i kroz horizont određuje njegove granice (Relf 1976: 659).

Osećaj za mesto (*sense of place*) razume se kao karakteristika nekog mesta koje ga čini jedinstvenim i kao izraz načina na koji ljudi osećaju i misle o prostoru, kako oblikuju svoju vezanost i pripadnost mestu i time svoj identitet, kao svojevrstan *genius loci*. Prostori koji nemaju dovoljno atributa da se poimaju kao mesta i u kojima ljudi ostaju anonimni, definisani su kroz koncept „ne-mesta" (Ože 2005). Međutim, tumačenje „ne-mesta" ostaje subjektivno, određeno kontekstom i načinom na koji ih ljudi doživljavaju, dok Ože (Marc Auge) kao suprotnost ovim prostorima postavlja „antropološka mesta" ispunjena smislom i značenjem.

Prošireno značenje mesta naročito je prisutno u imaginarnoj topografiji[3] i geografiji – mesta su ne samo književni i umetnički tekstovi, već i biografije autora, predmeti, dokumenti kulturnog sećanja, itd. Bilo da se tumači kao prostorni pojam stvarne topografije ili kao referenca, predstava u „mentalnoj" topografiji, kao „mesto smisla" (Derida), kao „palimpsest"[4], „simbolički prostor", „narativni prostor", „zagonetka prostora", toponim ili tek deo predela (*landscape*), mesto ostaje ključna referentna tačka u proučavanju i kulturne i geografske, pa i istorijske stvarnosti.

Treći prostor – i stvarno i imaginarno

Edvard V. Sodža (Edward W. Soja), američki teoretičar i geograf, na tragu A. Lefevra (1974) i Fukoovog koncepta „heterotopija"[5], zalaže se za reteoretizaciju odnosa između istorije, geografije i modernosti, te obrazlaže novu prostornu paradigmu[6] i prostor kao „kulturni konstrukt" i „društveni proizvod". Termin „prostorni obrt" pored Sodže uveo je i F. Džemson u kontekstu di-

3 U studijama književnosti naročito su prisutne semiotičke ideje o tekstualnom oblikovanju kulturnih prostora: Bahtinov „hronotop" (Bakhtin 1981), Lotmanove „semiosfere" (Lotman 2004) i Bašlarova „fenomenologija prostornih arhetipa" (Bachelard 1994), koje takođe nalaze svoju primenu u proširenom značenju mesta.

4 Palimpsest se poima ne samo u kontekstu semiotike i intertekstualnosti, već i kulturne geografije, kao konceptualni model mesta, kao višeslojna struktura koja ističe koegzistenciju višestrukih vizija i uticaja različitih kultura na predeo (Mitin 2010). U radu se na tragu prostornog preokreta i interdisciplinarnog pristupa predlaže primena i jedne i druge koncepcije palimpsesta.

5 Heterotopije se kod Fukoa određuju kao diskurzivni, kulturni i institucionalni prostori koji su na neki način „drugi" – svetovi unutar svetova – prostori koji imaju više slojeva značenja ili odnosa na drugim mestima, i u kojima se preklapa više različitih segmenata vremena (Foucault 1986). Tipični primeri su muzej, pozorište, groblje, zatvor, ali se tu može svrstati, na primer, i železnička stanica.

6 Osnovna kritika humanističkog pristupa odnosi se na zanemarivanje strukturnih procesa u oblikovanju prostora, pa se spram toga Lefevrov odnosno kasnije Sodžin integralni pristup prostoru razume kao dopuna jednom sveobuhvatnijem razumevanju prostora kao „istovreme-

jagnoze postmodernog stanja (Jameson 1991) koje ukazuju na kretanje i komunikaciju u prostoru. A kretanje se određuje kao ključna odrednica društva u dvadeset prvom veku. Lefevr u dijalektičkoj trijadi obrazlaže svoje viđenje prostora kao: „prostornih praksi / percipiranog prostora", „reprezentacija prostora / konceptualizovanog prostora" i „prostora reprezentacije / življenog prostora", koji se naročito odnosi na umetnost i književnost (Lefebvre 1991: 21). Sodža ove konceptualne trijade adaptira u „percipirane", „koncipirane" (imaginarne), i „življene" prostore, odnosno u pojmove prostornosti, istoričnosti i društvenosti (Soja 1996: 38-39).

Uvodeći pojam „trećeg mesta" kao kreativnu kombinaciju i proširenje, Sodža se naslanja na perspektivu „stvarnog" materijalnog sveta i perspektivu koja interpretira tu stvarnost kroz „zamišljene" reprezentacije prostornosti (Sodža 1996: 6). Prostor se tretira ne kao područje fiksiranog, nedijalektičkog i nepokretnog, već se reafirmiše kroz dinamiku prostornosti koja obuhvata i fizički i mentalni i društveni prostor (Sodža 2013: 163). U sposobnosti spacijalizacije – iz interakcije distanciranja i relacije nalazi se i „volja da stvaramo odnose [...] da prevazilazimo izdvojenost [...] i utvrdimo identitet" (isto: 179). U tom kontaktu sa svetom i sa ljudima, definiše se „treći prostor", koji nadilazi i izdvojenost i binarne podele.

> *Treći prostor je poznato i nepoznato, stvarni i zamišljeni svet života i iskustva, emocije, događaji i politički izbori koji egzistencijalno oblikuju generativnu igru između centara i periferije, apstraktnog i konkretnog, prostora lišenog strasti, zasnovanog na konceptu iživljene materijalne stvarnosti i metaforične prostorne prakse...* (Sodža 2013: 202)

Posmatrati prostor i kao materijalni predmet i kao tekst / diskurs / sistem znakova znači uspostaviti razumevanje između naučnog i humanističkog pristupa, spram njihovog objedinjenog pristupa u kulturnoj geografiji (Hess-Lüttich 2012: 5). Kao svojevrsna „transdisciplinarna prostorna paradigma" interpretativne „humane geografije", odnosno kritička hermeneutika „društvene proizvodnje prostora", ova koncepcija prostora je otvorena, inkluzivna, relaciona, multitemporalna i heterogena, u stalnom preobražaju i podrazumeva interakciju fizičkih datosti sa društvenim praksama, mentalnim mapiranjima i multi-direkcionim tokovima (Warf & Arias 2009).[7]

no rezultata strukturnih karakteristika društva i složenog kompleksa svakodnevnih aktivnosti i značenja" (Radović 2016: 155).

7 U tom svetlu Peters i Kesl (Michael Peters & Fabian Kessl) sugerišu interdisciplinarnu topografsku matricu prostora: 1. Tekstualni prostori / prostori reprezentacije (studije književnosti);

U konceptu „trećeg prostora", kombinuje se materijalna, sociološka i etnografska analiza aktuelnih „življenih prostora" (*lived spaces*) i izgrađenog okruženja sa tekstualnom analizom imaginarnih ili figurativnih prostora. Sodža razvija ovaj koncept ukazujući na interpretacije prostora koji nije samo stvaran, već koji postoji i kao utopijsko mesto, „izvrnuta stvarnost". Prostor, dakle, ne predstavlja prvenstveno fizičku jedinicu, već i višeznačni proizvod međudejstva društvenih i ekonomskih sila, kulturne imaginacije i doživljaja. Ovaj naglasak na „kombinaciji stvarnog i imaginarnog" od ključne je važnosti, kao i ideja da se prostor u kome živimo konstantno menja i osmišljava kroz međudejstvo društvenih praksi, tehnologija i ideologija (Juvan 2015: 3).

Kroz različite perspektive „prostornog obrta" – fenomenološku, kartografsku, topografsku, topološku (Hess-Lüttich 2012: 8) ukazuje se, dakle, na heterogenost prostora i njegovih značenja u različitim disciplinama i kategorijalnim mrežama[8]. Objedinjuje ih stanovište o relacionom određenju prostora[9], te konceptualizacija prostornog kao inherentnog kvaliteta društvenog života, neodvojivog od vremena i simboličkih i subjektivnih značenja.

Ka kulturnoj topografiji železnice Balkana

Na temelju predočenih razmatranja o „prostornom obrtu" u društveno-humanističkoj perspektivi, i ukazivanja o konstituisanju prostora u kontinuiranom međudejstvu reprezentacije, praksi i značenja, odnosno povezivanja reprezentacije i imaginacije sa fizičkim prostorom, i konceptualizacije prostora i mesta kao međusobno nadopunjujućih, postavlja se teorijsko-analitički

2. Otelotvoreni i rodni prostori – prostori identiteta (filozofija, feminizam, antropologija); 3. Institucionalni i stambeni prostori (arhitektura); 4. Grad, region, zemlja (geografija, urbanistika); 5. Globalizacija i transnacionalni prostori (ekonomija; studije kulture); 6. Prostori istorije – kolonijalni prostori (istorija); 7. Zamišljeni prostori (utopijske studije); 8. Topološki prostori (matematika); 9. Prostori migracije, dijaspora, tokovi (studije migracija); 10. Tehnološki umreženi prostori (studije informacionih tehnologija i medija) (2000: 23).

8 U tom smislu važno je razlikovati kulturne i tehničke reprezentacije shema prostornosti („topografski obrt") i opis literarnih prostora i prostornih struktura, metaforično „tekst kao prostor" („topološki obrt") (Hess-Lüttich 2012: 8).

9 Promenom položaja prostora u društvenoj teoriji i uvođenjem relacionog koncepta prostora utrt je put za „prostorni obrt" u društvenim naukama kao odgovor na jednostrane istorijske naracije i kao posledica delovanja globalizacije, pojave novih tehnologija i diferenciranja sociokulturnih različitosti (Radović 2016: 152, 159).

okvir za njihovo mapiranje, te simbolizacije i narativizacije predela železnice Balkana.

Pitanje „Gde Balkan počinje i gde se završava?" otvara pitanje markiranja granica realne i imaginarne / mentalne topografije, odnosno identiteta, sećanja i nasleđa Balkana. U ispitivanju ove problematike, polazište je u kritici orijentalističkog pozicioniranja i strategija egzotizacije u simboličkoj geografiji Balkana, kao i balkanističkog diskursa u širem smislu. Železnica se tretira kao simbolički i stvarni indikator geopolitičkih zamršenosti u određenju Balkana i prostor za ispitivanje i moguće preoblikovanje postojećih predstava i reprezentacija.

Balkan i železnica između stvarne i simboličke geografije

Od naziva planine u 15. veku, preko poluostrva u 19. veku, a kasnije i geografskog pa i političkog regiona, sve do izrazito negativne metafore početkom 20. veka, Balkan je prešao put koji se može sagledati kroz prizmu teškog „istorijskog nasleđa" (Todorova 2006: 12). U geografskom određenju Balkana putem povlačenja granica ne postoji definitivna saglasnost oko toga šta čini tzv. balkanske zemlje.[10]

Kulturna topografija Balkana oblikovana je i menjana na raskrsnici kulturne i simboličke geografije i geopolitike u dugom vremenskom horizontu. U smislu simboličke geografije, Balkan je kroz balkanistički diskurs bio i ostaje ubačen u dugotrajne binarne suprotnosti kako spolja, tako i iznutra.[11] Slika Balkana ostala je neskladna i disonantna – kao pogrešno protumačen, zaboravljen i izolovani region, kao „unutrašnji drugi" Evrope, poluperiferija – i obožavan kao neverovatni fantazam Orijenta pun strasti, boja i emocija.[12] Tome treba dodati i prostorne metafore Balkana: most, raskrsnica i granica, prostor su-

10 Među balkanske zemlje u savremenom kontekstu najčešće se ubrajaju: Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Crna Gora, Grčka, Hrvatska, Makedonija i Srbija, dok se politički koncept Zapadnog Balkana vezuje za zemlje nekadašnje SFR Jugoslavije.

11 Zapadnoevopska književna produkcija tekstova o Balkanu, kao deo diskursa „balkanizma", kroz putopise i pustolovne romane, uprkos svojoj prevashodno zabavnoj funkciji, doprinela je reprodukovanju površnih i stereotipnih predstava Balkana kao divljeg, opasnog, uzbudljivog i misterioznog regiona, koje će se zadržati do savremenog konteksta. Drugi deo diskursa balkanizma biće proizveden u vreme krize i ratova na području bivše Jugoslavije, kroz stručne i akademske radove, koji će Balkan učiniti aktuelnim u okviru teme o „poprištu neprestanih sukoba".

12 O pojedinačnim segmentima određenja Balkana u simboličkoj geografiji videti više u: Goldsvorti 2000; Jezernik 2007; Daković 2008; Lazarević-Radak 2014.

koba i destrukcije, kojima se potcrtava disonantnost njegovog nasleđa i identiteta (Dragićević Šešić i Rogač 2014). Balkan je fiksiran na simboličkoj mapi sveta kao neujednačeni prostor, sa raznovrsnim reprezentacijama, stereotipima i projekcijama. Ove balkanske dvoznačnosti pojavljuju se u putopisnoj literaturi i drugim književnim narativima, kao i u okviru kulturno i socijalno posredovanih tumačenja u širem smislu.

Izgradnja železnica na Balkanu od sredine 19. veka bila je tesno povezana sa urbanizacijom, sa izgradnjom modernih nacija, kao i sa progresom koji je promovisala retorika modernosti u širem kontekstu industrijalizacije Evrope. „Zlatno doba" železnice pratilo je dugi put modernizacije, urbanizacije i razvoja evropskih nacija do sredine 20. veka. Železnička mreža na Balkanu, međutim, nije u potpunosti izgrađena ni mnogo kasnije, čime je i faktički i simbolički potvrđena teza o Balkanu kao regionu nedovršene modernizacije. Tome su dodatno doprineli krize i ratovi na prostoru Balkana krajem dvadesetog veka, pa je diskurs balkanizma i određenja Balkana kao poprišta neprestanih sukoba proširen sa polja političke na polja simboličke i kulturne geografije. Ovo zaostajanje i diskontinuiteti u razvoju fizičke infrastrukture kao preduslova kretanja, mobilnosti i društenog napretka, imalo je svoje implikacije na planu kulturnih kontakata i komunikacije, a posredno i na oblikovanje uglavnom negativnih stereotipnih predstava i narativa o ovom prostoru.

Predeli balkanske železnice: prilog mapiranju prostora/mesta i predela

Pristup diskursu železnice oslanja se na njen konstitutivni društveni smisao ne samo kao sredstva modernizacije i napretka, već i kao višeslojne kulturne metafore. Železnica ukazuje na odnos realnog i imaginarnog prostora u određenju identiteta Balkana, i pokazuje kako su se analitički imaginarijumi i mitske predstave Balkana preobrazile u obeležja mesta u geografskom smislu.

Železnica se u književnim tokovima pojavljuje kao deo tehničkog napretka i modernizacije, u skladu sa duhom vremena modernog doba, kao osvajanje prostora koje je usmereno ne samo ka savremenosti nego i ka budućnosti, što je prisutno u književnim manifestima, motivima i u putopisnoj literaturi (Grubačić 2017: 22–27). Kao slika haosa i reda, narativi putovanja vozom, železnički književni tropi, nostalgični pejzaži pruge i voza, samo su neki od različitih simboličkih slojeva železnice. Železnica se pojavljuje i kao paradi-

gma za istraživanje granica (zamišljenih i stvarnih) i geografske hijerarhije sigurnosti i opasnosti. Geografsko prostiranje železnice dovodi se, konačno, u vezu sa pitanjima identiteta, kulturnih kontakata i kulturnog pamćenja.

Kulturna topografija železnice Balkana pretpostavlja istraživanje složenosti, raznolikosti i mobilnosti prostora u transkulturnim okvirima. Konceptualno mapiranje tih mesta predlaže se na tragu prostorne logike, kombinovanog tretmana stvarnih i imaginarnih prostora, odnosno fizičkih, materijalnih, diskurzivnih, ikoničkih, performativnih i emocionalnih simboličkih slojeva prostora (videti: Slika 1).

Slika 1

Za iscrtavanje kulturne mape železničkih predela Balkana[13] važno je kombinovano korišćenje različitih izvora: medijskih i književnih tekstova, biografija, fotografija, slika, razglednica, filmova, kao i urbanističkih planova, arhitektonskih projekata, arhivske građe i dokumentacije. Mapa, dakle, postaje matrica za prostore u tekstu i slike na koje referišu, a tekst se ne analizira samo kao narativ, već i kao mapa. U tom smislu, ovakva kulturna topografija ne znači samo opise mesta železnice Balkana, već i samo mapiranje – pro-

13 Ovaj pristup biće primenjen u realizaciji istraživačkog projekta *BRIDL – Balkan Railway Interactive Digital Landscapes / Interaktivni digitalni predeli balkanske železnice* sa ciljem stvaranja „žive arhive" – interaktivne mape u kojoj su sakupljeni parametri mesta – prostora – aktera koji čine predeo balkanske železnice.

ces izrade mapa vizualizacijama, digitalnim mapiranjem i sličnim grafičkim strategijama. Čitajući mape kao analitička sredstva u razradi metoda kontekstualizacije kroz prostornu prizmu železnice, omogućuje se preispitivanje postojećih diskurzivnih određenja Balkana, te njegovog repozicioniranja kao prostora povezivanja i transgresije identiteta.

Literatura

- Bachelard, Gaston (1994) *The Poetics of Space*. Boston: Beacon.
- Bakhtin, Mikhail (1981) *The Dialogic Imagination*: Four essays.
- Bauman, Zygmunt (2000) *Liquid Modernity*. Cambridge.
- Berger, John (1974) *The Look of Things*. New York Viking.
- Berman, Marshall (1982) *All that is solid melts into air: the experience of modernity*. New York: Simon & Schuster.
- Casey, Edward (2001) Between Geography and Philosophy: What Does It Mean to Be in the Place-World? *Annals of Association of American Geographers*. Year 91, No. 4, pp. 683–693.
- Cresswell, Tim (2009) What is Place?, u: Kitchin, R. i Thrift, N. (ur.) *International Encyclopedia of Human Geography*. Oxford: Elsevier.
- Daković, Nevena (2008) *Balkan kao (filmski) žanr*. Beograd: FDU.
- Dragićević Šešić, Milena & Ljiljana Rogač Mijatović (2014) „Balkan Dissonant Heritage Narratives (and Their Attractiveness) for Tourism", *American Journal of Tourism Management*, v.3 (1B), pp. 10–19.
- Đorđević, Jelena (2009) *Postkultura. Uvod u studije kulture*. Beograd: Clio.
- Foucault, Michel (1986) „Of Other Spaces." trans. Jay Miskowiec, *Diacritics*, vol. 16, no. 1, pp. 22–27.
- Gerva, S. i F. Rose (2010) *Mesta Evrope. Mitovi i granice*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Gidens, Entoni (1998) *Posledice modernosti*. Beograd: IP Filip Višnjić.
- Goldsvorti, Vesna (2000) *Izmišljanje Ruritanije*, Beograd: Geopoetika.
- Grubačić, Slobodan (2017) Himne lepoti mehanizovanog života, u: *Železnica, književnost i film*, prir. D. Bedov, Višegrad: Andrićev institut. str. 9–38.
- Günzel, Stephan (2012) Space and Cultural Geography. In *Travelling Concepts for the Study of Culture*, Ed. by Neumann, Birgit / Nünning, Ansgar. DeGruyter. pp. 307–320.
- Harvey, David (1990) *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Cmbridge, Bleckwell.

- Hess-Lüttich, Ernst W.B. (2012) „*Spatial turn*: On the Concept of Space in Cultural Geography and Literary Theory", *Meta-Carto-Semiotics Journal for Theoretical Cartography*, Vol. 5, pp. 27–37.
- Jameson, Frederic (1991) *Postmodernism, Or the Cultural Logic of Late Capitalism*. NC: Durham.
- Jezernik, Božidar (2007) *Divlja Evropa: Balkan u očima putnika sa Zapada*. Beograd: XX vek.
- Juvan, Marko (2015) „From Spatial Turn to GIS-Mapping of Literary Cultures", *European Review*, 23(1), pp. 81–96.
- Lefèbvre, Henri ([1974] 1991) *The Production of Space*, trans. Donald Nicholson-Smith. Oxford: Blackwell.
- Lotman, Jurij (2004) *Semiosfera*. Novi Sad: Svetovi.
- Lazarević Radak, Sanja (2014) *Nevidljivi Balkan: Prilog istoriji postkolonijalnih geografija*. Pančevo: Mali Nemo.
- Mitin, Ivan (2010) „Palimpsest". *Encyclopedia of Geography*. Ed. B. Warf. SAGE Publications.
- Ože, Mark (2005) *Nemesta. Uvod u antropologiju nadmodernosti*. Beograd: XX vek.
- Peters, Michael A. & Fabian Kessl (2000) „Space, Time, History: the reassertion of space in social theory", *Policy Futures in Education*, Vol. 7, No. 1, pp. 20–30.
- Radović, Svetlana (2016) „Poimanje fizičkog prostora u društvenoj teoriji : mogućnosti sociološke analize prostorne dimenzije grada" *Sociologija,* vol. 58, no. 1, str. 146–164.
- Relph, Edward (1976) *Place and placelessness*. London: Pion.
- Rogač Mijatović, Ljiljana (2017) „Dugo putovanje vozom: o disonantnosti sećanja i identiteta Balkana", u: *Železnica, književnost i film*, prir. Dragana Bedov, Višegrad: Andrićev institut. str. 257–264.
- Soja, Edward (1996) *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Cambridge, Blackwell.
- Sodža, Edvard (2013) *Postmoderne geografije. Reafirmacija prostora u kritičkoj socijalnoj teoriji*. Beograd: FMK.
- Todorova, Marija (2006) *Imaginarni Balkan*, Beograd: XX vek.
- Warf, Barney & Santa Arias (2009) The reassertion of space in the humanities and social sciences. *The Spatial Turn. Interdisciplinary perspectives*. London: Routledge. pp. 1–10.
- Winkler, Kathrin; Kim Seifert; Heinrich Detering (2012) „Die Literaturwissenschaft im Spatial Turn. / Literary Studies and the Spatial Turn". *Journal of Literary Theory*, online 6/1, pp. 253–270.

Ljiljana Rogač Mijatović
Faculty of Dramatic Arts, Belgrade

FROM "SPATIAL TURN" TOWARDS CULTURAL TOPOGRAPHY OF THE RAILWAY IN THE BALKANS

Abstract

The paper gradually explains the relevance of the "spatial turn" in theoretical considerations of space / place and mapping. It considers these metatheoretical postulations as starting points for the treatment of the Balkans in the analysis of social sciences and the humanities. By following previous discussions on space, and considering different conceptualizations of physical and imaginary spaces, the relationship of space and place, the aim of this paper is to summarize the changes in the perception of space, and to apply the theoretical and analytical framework that goes beyond dicsiplinary boundaries of the humanities and cultural studies. To this end new analytical tools are proposed. This is accomplished by considering the "spatial turn" and showing the constitution of space in a continuous interplay of representation, practices and meanings, i.e. linking representation and imagination with physical space, and by conceptualizing space and place as complementary parameters. The question "Where do the Balkans begin and where do they end?" raises the enquiry into marking the boundaries of the real and the imaginary / mental topography, or the identity, memory and heritage of the Balkans. In examining this issue, the starting point is the criticism of Orientalist exoticism positioning and strategy in the symbolic geography of the Balkans, as well as Balkanist discourse in general. The railway is considered as both a symbolic and a real indicator of geopolitical complexities of the Balkans in the definitions of spatial dimensions of its identity, memories and heritage. Cultural topographies of railway in the Balkans assumes exploring the complexity, diversity and mobility of space in transcultural contexts. Conceptual mapping of these places is proposed in the wake of spatial logic, combined treatment of real and imaginary space, or physical, material, discursive, iconic, symbolic and emotional performative layers of space.

Keywords

spatial turn, space / place, cultural topography, railways, Balkans